

Hipotetski okvir za istraživanje poljoprivredne porodice

Mr Ruža First-Dilić

UVOD

Porodica zauzima značajno mjesto u sociološkoj literaturi, što je vidljivo ne samo iz brojnih radova o porodici¹ nego i iz obrade porodice u udžbenicima opće sociologije, etnologije, antropologije. To je i razumljivo ukoliko se ima na umu da je porodica osnovna primarna grupa, da se pretežan broj pojedinaca rađa i živi u porodičnom kontekstu, u njemu stječe svoje prve položaje, uči prve uloge. Upravo stoga Levy pretpostavlja da nema društva koje ne karakterizira neka porodična struktura.²

Nadalje, znanstveno područje sociologije porodice razvijeno je ne samo u empirijskom pogledu, nego naročito u svojoj teorijskoj dimenziji, pa se odlikuje razrađenim konceptualnim pristupima istraživanju porodice na razini teorije srednjeg dometa, definiranim osnovnim konceptima i razvijenim općim propozicijama.³

No ova se teorijska izgrađenost odnosi prije svega na porodicu uopće, a zatim na gradsku porodicu, ili, točnije, na porodicu nepoljoprivrednika. Poljoprivredna ili seljačka porodica čini se da nije od interesa za suvremene istraživače, a spominje se tek kao historijski tip u razvoju od tradicionalne, predindustrijske u suvremenu, industrijsku porodičnu organizaciju.

¹ Usp. Aldous, J. — Hill, R.: *International Bibliography of Research in Marriage and the Family, 1900—1964*, Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1967; Broderick, C. B. (ed.): *A Decade of Family Research and Action*, Minneapolis, National Council on Family Relations, 1972.

² Levy, M. J., Jr.: »Some hypotheses about the family,« *Journal of Comparative Family Studies*, 1972, No. 1, p. 120.

³ Christensen, H. T.: »The development of the family field of study,« in Christensen, H. T. (ed.): *Handbook of Marriage and the Family*, Chicago, Rand McNally & Company, 1964, pp. 3—32; Hill, R. — Hansen, D.: »The identification of conceptual frameworks utilized in family study,« in King, R. J. R. (ed.): *Family Relations: Concepts and Theories*, Berkeley, The Glendessary Press, 1969, pp. 19—39; Broderick, C. B.: »Beyond the five conceptual farmeworks: a decade of development in family theory,« in Broderick, C. B. (ed.): *A Decade of Family Research and Action*, op. cit., pp. 3—23.

Mogući su, međutim, i drugi pristupi. Budući da je predmet ove analize *poljoprivredna porodica*, obilježja nepoljoprivredne porodice koristit će se tek kao referencijalne točke.

Zašto uopće proučavamo poljoprivrednu porodicu? Razlog tome je taj što je poljoprivredna porodica najznačajnija grupa u našem selu. Poljoprivredne površine u privatnom vlasništvu organizirane su u porodična gospodarstva, na kojima rade članovi porodice koji isključivo ili pretežno žive upravo od ovoga rada. Tijekom povijesti poljoprivredna je porodica imala posebno važnu ulogu; ona je značajna i u suvremenom svijetu, čak i u visokourbaniziranim društvima. U pretežnom dijelu svijeta poljoprivredna je porodica »... agencija u kojoj se proizvodi većina buduće populacije, kako seoske tako i gradske...«⁴ Čak su i danas rijetka ona društva u kojima je većina stanovnika rođena i odgojena u gradu, daleko od ikakvog utjecaja seljačkog svijeta. Upravo je zbog toga teško suprotstavljati poljoprivrednu porodicu nepoljoprivrednoj, a gotovo nemoguće seosku — gradskoj. Osnovna privredna djelatnost porodice (koja osigurava egzistenciju), ili mjesto njezina stanovanja, tek je jedan od kriterija za klasifikaciju porodičnih tipova.

Stoga ćemo prethodno pokušati klasificirati porodične oblike u idealne tipove, zanemarujući njihovu vezanost uz individualnu poljoprivredu kao uvjet opstojanja, a uzimajući u obzir neke druge klasifikacione kriterije, da bismo kasnije analitičkim pristupom poljoprivrednoj porodici — kao specifikumu — utvrdili kada i u kojim se svojim elementima ona približava pojedinim idealnim tipovima. Ova se dva pristupa dakle međusobno upotpunjuju: tipologiziranje olakšava razvijanje analitičke teorijske orijentacije, dok analitički pristup omogućava revidiranje konstruirane tipologije, a naročito korištenih kriterija.

Klasifikacija porodičnih tipova

Postoji neograničen broj načina za klasificiranje porodičnih oblika, posebno idealnih tipova. Idealna se porodična struktura znatno razlikuje od društva do društva, ali razlike postoje i unutar datoga društva — ovisno o tome s koje se točke ruralno-urbanog kontinuuma određuje idealni tip. Dapače, i polazna točka promatranja može biti različita (od ruralno-urbanog kontinuuma), no budući da je jedinica ove analize poljoprivredna porodica, ruralno-urbani kontinuum je kao polazište datost, pretpostavka iz koje proizlazi sve ostalo.

Neka obilježja braka se redovno koriste kao osnova za klasifikaciju tipova porodice, kao npr. *broj bračnih partnera* (monogamija ili poligamija), *izbor bračnoga druga* (endogamija ili egzogamija), *prisutnost jednoga ili oba bračna partnera* (deficijentnost ili potpunost), *broj uži nukleusa* (uža ili šira porodica), *konstelacija uloga* (porodica orijentacije, porodica prokreacije, porodica gerontacije, porodica tazbine) i *alokacija autoriteta* (patrijarhalnost, patricentričnost, matrijarhalnost, matricentričnost, egalitarnost). Struktura autoriteta u porodici redovno određuje način nasljeđivanja, i to *porodičnog imena* (patronimija ili matronimija), *porodičnog vlasništva* (patrilinarnost — primogenitura ili ultimogenitura; matrilinarnost; bilateralnost),

⁴ Smith, L. T. — Zopf, P. E., Jr.: *Principles of Inductive Rural Sociology*, Philadelphia, F. A. Davis Company, 1970, p. 291.

te *sistem srodstva* (koji se poklapa s principom nasljeđivanja). S tim je također povezan i *rezidencijalni princip* (kohabitacija — patrilokalna, matrilo-kalna, bilokalna — ili neolokalnost). Osim ovih čvrstih kriterija, porodice se mogu klasificirati i prema tome *tko odlučuje o izboru bračnoga druga* (nupturijenti ili njihovi roditelji), prema *motivu za sklapanje braka* (ekonomski interes, porodični interes, ljubav), prema *prirodi odnosa s daljnjim srodnicima, prema klasnoj, etničkoj i konfesionalnoj pripadnosti*.

Time nisu iscrpljeni mogući kriteriji za klasificiranje porodičnih tipova. Koji će od njih biti primijenjen u konkretnom istraživanju, ovisi o kognitivnoj namjeri istraživača. Dosada navedeni kriteriji čine se najznačajnijima za utvrđivanje promjena kroz koje prolazi porodica, te su u istraživanjima najčešće i korišteni. Oni ujedno predstavljaju ona obilježja na osnovi kojih se utvrđuje supstancijalna razlika između poljoprivredne i nepoljoprivredne porodice. U tom su smislu od prioritetnog značaja broj užihi nukleusa, način nasljeđivanja, rezidencijalni tip i alokacija porodičnog autoriteta.

Ovdje će biti riječi o trima različitim tipovima porodice, koji su relevantni kako za sociologiju porodice tako i za ruralnu sociologiju, a to su: proširena porodica, porodica-deblo i uža porodica. Razlike između ovih tipova javljaju se u broju generacija koje su zastupljene u porodici, u broju bračnih parova koji čine porodične podsisteme, u broju članova koji žive u porodici, u dobnoj i spolnoj strukturi, u broju i stupnju srodstva pobočnih srodnika koji žive u istoj porodici, te u unutarporodičnim odnosima.

Proširena porodica obuhvaća pripadnike porodičnih jedinica iz svih generacija koje imaju živih predstavnika, te bračne drugove i maloljetnu djecu svih odraslih članova. Sistem srodstva i princip nasljeđivanja je najčešće patrilinearan. Grananje članova porodice maksimalno je moguće i po vertikalnoj (međugeneracijskoj) i po horizontalnoj (unutargeneracijskoj) osi, tako da ova porodična organizacija može biti vrlo široka (kao što je slučaj sa zadrugom).

Le Playova *porodica-deblo* (la famille-souche) obuhvaća u pravilu po jednog patrilinarnog predstavnika iz triju ili najviše četiriju uzastopnih generacija, njegova bračnog druga i neoženjene potomke. Ostala se braća i sestre sklapanjem braka odseljavaju iz porodice-debla i zasnivaju *porodične ogranke*, ostajući i dalje u bliskim odnosima s glavnom porodicom. Uvijek kada je porodica-deblo idealan oblik porodice u društvu, pripadnost glavnoj porodici je uglednija od članstva u porodičnom ogranku.

Treći idealni tip jest *uža porodica* (nuklearna, konjugalna, primarna, biološka), koja obuhvaća bračni par i neoženjene potomke, odnosno pripadnike samo dviju generacija koji su u krvnom srodstvu po pravoj liniji. Sklapanjem braka potomci napuštaju roditeljsku porodicu i zasnivaju vlastitu porodicu prokreacije. Time se njihova porodica orijentacije kontrahira na bračni par, koji ju je izvorno i stvorio svojom ženidbom.

Ukoliko se pretpostavi da ova tri tipa porodice čine kontinuum, s proširenom porodicom na jednom i užom porodicom na drugom ekstremu, tada se porodica-deblo nalazi negdje između. Pojmljivo je da se svaka porodica u datom društvu u priličnoj mjeri može približiti idealu proširene porodice ili idealu uže porodice. No takvo približavanje idealnoj strukturi teško je zamisliti u slučaju porodice-debla. Pripadnost glavnoj porodici uvijek je poželjnija od pripadnosti porodičnom ogranku; no u glavnoj porodici ostaje

samo jedan potomak, dok ostali iz nje iseljavaju (u slučaju patrilinearnosti, braća zasnivaju porodicu užeg tipa, a sestre se udaju u muževljevu porodicu-deblo ili također zasnivaju užu porodicu).⁵ Pripadnik porodičnog ogranka može se približiti idealnom porodičnom tipu jedino u slijedećoj generaciji, zadržavajući jednoga svoga potomka a iseljavajući druge. Druga se mogućnost — manje vjerojatna — javlja kada onaj član porodice-debla koji je ostao u porodici orijentacije nije u mogućnosti da osigura nasljednika, pa umjesto njega »uskače« bliži srodnik iz porodičnog ogranka. No u oba slučaja idealnu porodičnu strukturu datoga društva — porodicu-deblo — uspije ostvariti manjina pripadnika toga društva, dok većina pretežan dio svoga života proživi u tipu različitom od onoga u kojem su rođeni i za koji su socijalizirani. Zbog toga bi se porodica-deblo mogla označiti kao prijelazan tip u historijskom procesu razgrađivanja proširenoga tipa u užu tip porodice.

KONCEPT POLJOPRIVREDNE PORODICE

Trihotomija *proširena porodica — porodica-deblo — uža porodica* nije slučajna i ne može se smatrati tek pukim heurističkim sredstvom. Naprotiv, ona ima svoju ekonomsku osnovu u privatnom vlasništvu, točnije u zemljovlasništvu. Ono što je povijesno zajedničko tipu proširene porodice i tipu porodice-deblo jest posjedovanje zemljišnog dobra i(li) stočnog fonda — baštine — koja je ekonomska osnova porodice i koja joj omogućava da postoji, da živi i da se obnavlja. Time se ova dva idealna tipa porodice u pravilu identificiraju kao poljoprivredna porodica.

Definicija poljoprivredne porodice

Najšire shvaćeno, poljoprivredna porodica je ona u kojoj odrasli i radnosposobni članovi zajednički obavljaju poljoprivredne aktivnosti na porodičnom posjedu. Takva je porodica osnovni entitet ne samo seoskoga, posebno seljačkoga svijeta, nego i osnovna jedinica poljoprivrednog ekonomskog sistema.

Poljoprivredna je porodica istovremeno i proizvodna i potrošačka jedinica, a ratarska i stočarska proizvodnja — koje su suštinske za postojanje porodice, mogu se odvijati jedino ukoliko postoji baština. Zbog toga je *osnovna pretpostavka postojanja poljoprivredne porodice jedinstvo patrimonija i njegovo održanje*. Prostorna stabilnost porodice vlasnika i njegova sigurnost u nasljeđivanju baštine osiguravaju patrimonijalni kontinuitet. Patrimonijalno jedinstvo u proširenoj porodici održava se striktnim provođenjem principa nedijeljenja očevine, a u porodici-deblu kroz odseljavanje ili kroz celibat svih potomaka, izuzevši nasljednika. Prema tome, poljoprivredna porodica i patrimonij su međusobno uvjetovani: nema poljoprivredne porodice bez baštine ni baštine bez poljoprivredne porodice. Članovi poljoprivredne porodice u cijelosti su podložni toj baštini. Oni ne samo da se prehranjuju i odijevaju radom na porodičnom posjedu nego je njihovo cjelokupno življenje determinirano patrimonijem.

Zemljišni posjed vlada poljoprivrednom porodicom kao cjelinom i svakim njezinim članom ponaosob. Taj komad zemljišta se individualizira sa

⁵ Usp. First, R.: »Transformacija seoske porodice«, *Gledišta*, XIII/1972, br. 12, str. 1610—1611.

svojim vlasnikom, on određuje njegov društveni položaj — pošto su razlike u posjedu pojedinih poljoprivrednih porodica determinatne za društvenu stratifikaciju. »Njegova porodična historija, historija njegove kuće itd., sve to individualizira njegov zemljoposjed i pretvara ga potpuno u njegov dom, personificira ga.«⁶ *Zbog toga privatno vlasništvo porodične grupe nad zemljom kao osnovnim sredstvom za proizvodnju, koje omogućava opstanak te grupe, definira poljoprivrednu porodicu kao proizvodni odnos, kojim su određeni svi ostali — kako unutarporodični tako i izvanporodični odnosi te porodice.*

Prema tome, jedinstvo i međusobna uvjetovanost rada i privatnog (zemljo) vlasništva, seljaka i zemlje, porodice i porodičnog gospodarstva, porodične grupe i radne ekipe, potrošnje i proizvodnje — to je differentia specifica poljoprivredne porodice, koja je razlikuje od porodice svake druge profesionalne pripadnosti. Ovdje je očita presudna uloga patrimonija, ali ne kao djedovine — emocionalno obojene, nego kao osnove bivstvovanja porodične grupe, sredstva za njezinu produkciju i reprodukciju. Otuda se izvode *opće pretpostavke* relevantne za analizu poljoprivredne porodice:

1. Kada je patrimonij egzistencijalna osnova porodične grupe, pojedinačna je porodica ekonomska jedinica u društvu.⁷

2. Kada vlastiti rad postane egzistencijalnom osnovom svakoga pojedinca, pojedinačna porodica prestaje biti ekonomskom jedinicom u društvu.

Iz definicije poljoprivredne porodice kao proizvodnog odnosa proizlaze slijedeći konstitutivni elementi ove porodice:

1. *Poljoprivredna porodica je društvena proizvodna jedinica.*

2. *U poljoprivrednoj se porodici podjela rada vrši na osnovi spolne, dobne i generacijske pripadnosti svih radno sposobnih članova porodice, koji sačinjavaju radnu ekipu.*

3. *Porodična grupa osigurava egzistenciju svim svojim članovima.*

4. *U poljoprivrednoj porodici lokalizira se autarhičnost, čiji stupanj varira ovisno o pojedinoj njezinoj funkciji.*

5. *Poljoprivredna porodica predstavlja sveobuhvatnu zajednicu života.*

Poljoprivredna porodica: prošireni ili uži oblik porodične organizacije?

Objedinjavanje radno-proizvodne grupe i porodične grupe u poljoprivrednoj porodici implicira se u potrebi za postojanjem dvostrukog autoriteta čiji je nosilac patrijarh. On je, s jedne strane, vlasnik i upravljač patrimonija, a s druge šef porodične grupe. Time se poljoprivredna porodica po unutarnjem ustrojstvu približava idealnim tipovima proširene porodične organizacije.

Autoritet Oca je osnovni princip porodične kohezije i funkcioniranja. Paternalistički autoritet je ojačan funkcijom upravljanja patrimonijem koji pripada isključivo patrijarhu. Svi ostali odrasli, koji su ispod patrijarha, nemaju nikakav autoritet, bez obzira na krvnu vezu s patrijarhom i položaj u odnosu na njega. To međutim ne znači da i oni ne mogu vršiti nekakav oblik utjecaja, ali su u principu bez autoriteta nad ostalim pripadnicima

⁶ Marx, K. — Engels, F.: *Rani radovi*, Zagreb, Naprijed, 1967, str. 239.

⁷ Usp. Engels, F.: *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*, Zagreb, Naprijed, 1945.

proširene porodice.⁸ Uslijed toga se dužnost odgoja i obrazovanja djece nalazi u nadležnosti patrijarha i njegove supruge, i pod njihovim je nadzorom obavljaju svi odrasli članovi porodične grupe. Budući da su djeca mnogobrojna, njihova je *socijalizacija kolektivna* i nije u nadležnosti pojedinaca. Odgoj se dakle zasniva na kolektivnom društvenom odnosu, pa čuvstvenost strukturalno nije potrebna.

Konjugalni par i uža porodična grupa nemaju vlastite egzistencije, već se utapaju u proširenu porodicu. U svakoj generaciji više pojedinaca ima potpuno isti položaj u odnosu na svoje ascendente, ne praveći pri tom razlike između rektnog i kolateralnog srodstva. Kako piše Mendras, »... to je igra *društvenih* (podvukla R. F-D.) položaja ... a ne *individualnih* položaja, koji su posebni za svakog od pojedinaca«.⁹ Jedino Patrijarh i njegova supruga, odnosno djedovski bračni par u slučaju porodice-debla, imaju jedinstven položaj u porodičnoj grupi. U situaciji *kohabitacije* taj je bračni par u prednosti posjedovanja, jer oni ostaju vlasnicima i upravljačima patrimonija i onda kada više nisu sposobni da na njemu rade.¹⁰

Bitno obilježje ovoga tipa porodične organizacije je i njezin *kontinuitet*. Budući da je velika po broju članova, ona može izgubiti određeni broj članova a da se ne poremeti njezino bivstvovanje. I kada se smanji na oblike porodice-debla, ona i dalje nastavlja da živi po već ustaljenim principima.

Tako dugo dok je patrimonij egzistencijalna osnova porodice, zadržavaju se prošireni oblici porodične organizacije. Otuda se može izvesti slijedeća hipoteza:

Opća hipoteza 1: Ukoliko je porodica ekonomska jedinica u društvu, širi tip porodične organizacije rašireniji je od užega tipa.

Epistemička korelacija: Proizvodno-potrošačka priroda porodice mjera je njezine ekonomske funkcije u društvu.

S jedne je strane za poljoprivrednu porodicu imperativ da osigura kontinuitet svoje ekonomske funkcije, a s druge da se očuva stečeno dobro i vlasništvo nad osnovnim sredstvima za proizvodnju — zemljom i stokom. Da smrt članova koji rade i odlučuju ne bi dovela do izumiranja proizvodne grupe, neophodno je da se pravovremeno osigura nasljednik te da ga se osposobi za produžavanje proizvodnog, upravljačkog i vlasničkog kontinuiteta. Zbog toga su poljoprivredne porodice u pravilu tro- i višegeneracijske.¹¹

Posebna hipoteza 1.1.: Kada je porodica proizvodna jedinica, širi tip njezine organizacije češći je od užega tipa.

Kada najproduktivniji članovi takve porodice počinju stariti, uz istovremeno smanjenje njihove radne sposobnosti, zmajenjuju ih mlađe, vital-

⁸ O razlikovanju između autoriteta i utjecaja usp. French, J. R. P. — Snyder, R.: »Leadership and interpersonal power,« in Cartwright, D. (ed.): *Studies in social Power*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1954, pp. 118—149; French, J. R. P. — Raven, B.: »The bases of social power,« in Cartwright, D. (ed.), *op. cit.*, pp. 150—167; Lenski, G.: *Power and Privilege*, New York, McGraw—Hill Book Company, 1967, pp. 57—58; Etzioni, A.: »Power as a societal force,« in Olsen, M. E.: *Power in Societies*, London, The MacMillan Company, 1970, pp. 26—27.

⁹ Mendras, H.: *Eléments de sociologie*, Paris, Armand Colin, 1967, p. 171. (Collection »U«)

¹⁰ Hoyois, G.: *Sociologie rurale*, Paris, Editions universitaires, 1968, p. 157.

¹¹ Uslijed toga što se s jedne strane dob sklapanja prvoga braka sve više pomiče u mlađe godine (uslijed čega ranije dolazi do roditeljstva), a s druge što se znatno produžilo srednje trajanje života, raste broj porodica koje imaju u životu pripadnike triju i više generacija. Zbog toga se povećao i znanstveni interes za međugeneracijske odnose, višegeneracijsku porodičnu i srodničku mrežu i položaj starijih generacija.

nije i radno osposobljene generacije. U poljoprivrednoj porodici potomak počinje raditi na posjedu zarana, u svojoj petoj ili šestoj godini, pripremajući se za ulogu aktivnog člana poljoprivredne radne ekipe. Već u tim početnim fazama aktivnog dijela svoga života on nema ulogu u cijelosti ekonomski zavisnoga člana domaćinstva. Naime, svaki aktivni potomak je nosilac takvih funkcija u porodičnoj grupi koje mu daju atribut stvaraoca vlastite ekonomske egzistencije kroz učestvovanje u porodičnoj ekipi koja zajedničkim radom privređuje za cijelu porodicu i za svakog pojedinca istovremeno. Zbog toga se u poljoprivrednoj porodici i vrlo mala djeca — ukoliko imaju ikakvih radnih obaveza — tretiraju kao ekonomska pomoć i potpora, a ne kao teret.

Budući da je poljoprivredna porodica prije svega proizvodno-potrošačka jedinica, za očekivati je da će vrijednost sredstava za proizvodnju — koja su u porodičnom vlasništvu — određivati i veličinu te porodice. Ukoliko je zemljišni posjed ili stočni fond veći, on će s jedne strane trebati više radne snage, a s druge će moći hraniti veći broj osoba. Hofstee je zapazio da je u Nizozemskoj proširena porodica to češća što je posjed veći.¹² U ruralnom je Pakistanu utvrđeno da proširene porodice pripadaju kategoriji s najvišim dohotkom i najboljim standardom života.¹³ Širi porodični tipovi imaju proizvodnu osnovu da žive zajedno, pošto im baština pruža ekonomsku stabilnost. Stoga možemo izvesti slijedeću hipotezu:

Posebna hipoteza 1.2.: Što je veća proizvodna snaga poljoprivredne porodice, to je češći širi a rjeđi uži tip porodične organizacije.

Epistemička korelacija: Veličina zemljišnog posjeda, opseg stočnog fonda i stupanj opremljenosti gospodarstva, mjere su proizvodne snage poljoprivredne porodice.

Problem profesionalne stabilizacije jedan je od osnovnih problema iz domene agrara. Tendencije prema migriranju susreće se najčešće kod omladine, zatim kod seoskih stanovnika s nepoljoprivrednim zanimanjem, kod najsiitnijih individualnih poljoprivrednika i kod osoba s najvišim obrazovanjem. To znači da je migratorna motiviranost selektivna prema dobi, spolu, obrazovanju i veličini zemljišnog posjeda. A kakva je uloga patrimonija i uloga tipa porodice?

Rašireno je mišljenje da su poljoprivrednici profesionalno stabilniji od ostalih profesionalnih kategorija upravo zbog njihove vezanosti za patrimonij. Pri tom se ima u vidu psihološka privrženost djedovini, porodici, poljoprivredi kao zanimanju, porodičnom susjedstvu, zavičaju. No čini se da u suvremenim uvjetima baština *per se* nije odlučujuća za profesionalne aspiracije i profesionalni izbor poljoprivrednih potomaka. Makarczyk navodi da je učestalost migratornih tendencija u seljaka koji od svoga rođenja stanuju u istom selu — i čiji se patrimonij nasljeđuje već generacijama — veća nego u seljaka koji u selu stanuju tek desetak godina.¹⁴ Pri tom slabi značaj emocionalnog a raste značaj ekonomskog činioca, uslijed čega se javlja selektiv-

¹² Hofstee, E. W.: *Rural Life and Rural Welfare in Netherlands*, The Hague, Government Printing and Publishing Office, 1957.

¹³ Mukherjee, R.: »Six villages of Bengal, a socio-economic survey«, *Journal of Asiatic Society*, 24/1958, Nos. 1—2, p. 176.

¹⁴ Makarczyk, M.: »Tendences des migrations rurales«, *Etudes Rurales*, 1967 Nos. 25—26, p. 165.

nost u korist onih porodica koje nemaju ekonomsku snagu da prehrane sve svoje članove. Članovi agrarno prenapučene porodice koji su najsposobniji za profesionalnu prekvalifikaciju, napuštaju porodični posjed i zanimanje poljoprivrednika. Otuda slijedi:

Posebna hipoteza 1.3.: Što je veća proizvodna snaga poljoprivredne porodice, to je veća njezina profesionalna stabilnost.

Epistemička korelacija: Odnos broja članova zaposlenih na porodičnom posjeda i onih zaposlenih izvan njega, mjera je profesionalne stabilnosti poljoprivredne porodice.

Budući da širi tip konkretne porodične organizacije u pravilu kao takav egzistira već generacijama, a nije novum, može se zaključiti da je dotična porodica ekonomski dovoljno snažna da može prehraniti pripadnike nekoliko generacija. U suprotnom bi se njezini članovi (naročito oni mlađi) već odselili i stvorili neolokalno domaćinstvo koje bi im osiguralo egzistenciju u skladu s njihovim potrebama, možda čak i aspiracijama. Imajući u vidu ovaj ekonomski činilac, pretpostavlja se slijedeće:

Posebna hipoteza 1.4.: Širi tip poljoprivredne porodice profesionalno je stabilniji od užeg tipa te porodice.

Kada je riječ o porodici kao ekonomskoj jedinici, nameće se pitanje povećanja proizvodnog rentabiliteta kroz inoviranje proizvodnje na porodičnom gospodarstvu. Bitna svojstva inovacije (koja su odlučujuća za njezino usvajanje i korištenje) jesu da bude jeftina te da osigura značajan materijalni profit.¹⁵ Usvajanje proizvodne inovacije mora biti u sukladnosti prije svega s neekonomskim ciljevima porodice. Zbog toga će, po prirodi stvari, uvođenju i korištenju proizvodnih inovacija biti skloniji oni poljoprivrednici koji namjeravaju ostati u zanimanju i čije će se gospodarstvo reproducirati kao individualno poljoprivredno gospodarstvo u slijedećih nekoliko generacija.

Otuda slijedi:

Posebna hipoteza 1.5.: Poljoprivrednici koji uvode proizvodne inovacije profesionalno su stabilniji od ostalih poljoprivrednika.

Epistemička korelacija: Nova sredstva za rad, novi predmeti rada i nove tehnike rada, mjera su stupnja proizvodnje inoviranosti poljoprivrednog gospodarstva.

Daljnje pitanje je pitanje odnosa između tipa porodične organizacije i sklonosti k uvođenju i primjeni proizvodnih inovacija. Bihevoristi redovno sagledavaju širu porodičnu organizaciju kao zapreku promjenama. Tradicionalno ustrojstvo obaveza i očekivanja u okviru takve proizvodno-potrošačke grupe djeluje kao zapreka za napredne inovacije koje bi pojedinac želio unijeti u već ustaljeni red i poredak. Tako je potencijalni inovator suočen s dilemom da li nastaviti raditi i proizvoditi na način koji se od njega očekuje, ili da pokuša nešto novo, uz rizik sankcije u slučaju promašaja.¹⁶ Postoje

¹⁵ Đurić, V.: *Sociološki aspekti difuzije inovacija u seoskim sredinama*, Novi Sad, 1973, str. 357. (Doktorska dizertacija)

¹⁶ Foster, M. — Barnett, M. L. — Holmberg, A. R.: »Behavioral science research and its potential role in agricultural development,« in *Policies for Promoting Agricultural Development, Report of the Underdeveloped Countries*, Appendix E, 1965.

i suprotna mišljenja koja upravo u činjenici skupnog vlasništva i zajedničkog stjecanja dohotka vide prednosti za pokušaj uvođenja proizvodnih inovacija.¹⁷ Potreba osiguranja egzistencije većeg broja osoba na osnovi veće proizvodne snage porodične grupe nameće potrebu ekonomske racionalnosti i postizavanja veće rentabilnosti. Jer ukoliko se više proizvede, više će imati cijela porodica. Upravo zajednički interes za povećanjem porodičnog dohotka potiče pojedinca na unapređenje proizvodnje. Konačno, porodica s jačom ekonomskom osnovom moći će se gospodarski ekipirati prije od slabije stojeće porodice, kupljeni poljoprivredni stroj će se prije amortizirati jer obrađuje veću površinu i hrani više usta, a u slučaju eventualnog promašaja — lakše će se nadoknaditi gubitak zbog već postojeće bolje materijalne osnove. Zbog toga izvodimo hipotezu:

Posebna hipoteza 1.6.: Poljoprivredna porodica širega tipa sklonija je uvođenju proizvodnih inovacija od poljoprivredne porodice užega tipa.

Ovakvoj pretpostavci u prilog govori i profesionalna a kroz to i prostorna stabilnost šire porodične grupe. Takva je porodica stabilnija zbog potrebe osiguranja patrimonijalnog kontinuiteta, a moderniziranje i poboljšavanje proizvodnih uvjeta sa svoje strane pospješuje tu stabilnost. Tako inovatorne inicijative djeluju kao kontra-motivacija migriranju.

Ukoliko patrimonija nema ili je izgubio na ekonomskoj vrijednosti pa nije u mogućnosti da osigura egzistenciju porodične grupe, širi oblici porodice nužno se raspadaju. Radnosposobni članovi zapošljavaju se izvan porodice. Ono privatno vlasništvo koje imaju, a nije proizvodno ili ne osigurava potreban dohodak, postaje beznačajno. Novčani dohodak koji potječe iz rada izvan porodičnog posjeda osigurava bivstvovanje porodične grupe, koja prestaje biti proizvodnom ali ostaje biti potrošačkom jedinicom. Obnavljanje roditeljske porodice nije više neophodno, jer sada svaki pojedinac individualnim radom može prehranjivati sebe i svoju užu porodicu, te prestaje biti ekonomski ovisan o široj porodičnoj organizaciji. Vlastiti rad, a ne privatno (zemljo) vlasništvo, postaje osnova društvenog položaja pojedinca. Time istovremeno on i njegova uža porodica bivaju sve ovisniji o organizaciji proizvodnje u društvu kao cjelini, pa pokretljivost porodične grupe postaje značajna za funkcioniranje društva.¹⁸ A profesionalno i prostorno se može pokretati uža porodična grupa lakše i brže od šire porodične grupe. To znači slijedeće:

Posebna hipoteza 1.7.: Kada rad postane egzistencijalna osnova pojedinca i njegove porodice, poljoprivredna porodica gubi profesionalnu stabilnost.

Time se ujedno mjesto života i mjesto rada članova porodice prostorno razdvajaju, a porodični posjed prestaje biti *locus operandi* i *locus vivendi* porodične grupe. Profesionalna budućnost članova porodice, prije svega, potomaka, nije više vezana uz porodicu, pa se njihova radna socijalizacija pomjera iz porodičnog okvira u specijalizirane institucije.

¹⁷ Husain, A. F. A.: »Pakistan,« in Lambert, R. D. — Hoselitz, H. F. (eds.): *The Role of Savings and Wealth in Southern Asia and the West*, Paris, UNESCO, 1963.

¹⁸ Mendras, H., *op. cit.*, p. 172.

Ekonomska osnova porodice je sve manje baština a sve više rezultat rada pojedinca, njegova zaposlenost izvan porodičnog posjeda. Naime, u suvremenim uvjetima zemlja u neku ruku postaje sredstvo rada za sitnog zemljovlasnika. Imajući u vidu da prosječan zemljišni posjed u nas iznosi 3 ha, očito je da privatno zemljovlasništvo nema više onako eminentnu i specifičnu ulogu kao što ju je imalo u situaciji većeg zemljoposjeda. Kada bi se sutradan sitni zemljoposjednik našao eksproprijiranim ili, točnije, kada više ne bi mogao opstojati na osnovi svoga rada na porodičnom posjedu, on bi se zaposlio u nepoljoprivrednim djelatnostima i, vrlo vjerojatno, stjecao dohodak veći od onoga kojega je ostvarivao radom na individualnom gospodarstvu.

To bi istovremeno moglo značiti da poljoprivredna porodica gubi atribut poljoprivrednosti onda kada individualni rad a ne porodična baština postane egzistencijalnom osnovom njezinih članova. Pri tom je beznačajno da li porodična grupa i dalje posjeduje zemlju i stoku, pošto nijedno ni drugo više nije osnova njezina postojanja. Shodno tome, mijenjaju se i unutarnji odnosi u takvoj porodici.

U takvoj porodičnoj grupi koja je u pravilu ograničena na roditelje i ne-oženjene potomke — centralna ličnost je majka. Ona osigurava odgoj djece dok su malena, ona se brine o školovanju djece, ona predstavlja vezu između djece i ostalih. Odgoj više nije autoritaran, nego manipulativan.¹⁹ Majka je posrednik između oca koji radi na zemlji, ili izvan porodičnog posjeda, i onih koji ostaju u kući. Ona u ime porodice kontaktira s »vanjskim svijetom«, osim u slučaju značajnih nabavki za domaćinstvo i za gospodarstvo. Naime, iako u užoj porodici žena drži blagajnu, otac porodice je taj koji donosi odluke o većim investicijama u domaćinstvo i gospodarstvo. Uža porodica nastaje u trenutku sklapanja braka potencijalnih roditelja, upotpunjava se rođenjem njihove djece, dezagregira se sklapanjem braka te djece, i nestaje smrću jednoga od supružnika. U takvoj maloj grupi intimnost i toplina zamjenjuju autoritet i seniorat, a socijalizacija djece i njihov odgoj su individualizirani i temelje se na odnosima čuvstvenosti.

Tradicionalnost ili suvremenost proširenih porodičnih oblika

Svako društvo (ili dio društva) koje je zahvaćeno procesom mijenjanja od dominacije poljoprivredne ka dominaciji industrijske proizvodnje, ili dio društva u kojem razvoj ide od autarhične ka tržišnoj proizvodnji, obilježavaju i promjene u idealnim porodičnim strukturama u smjeru pretežnosti užeg multilinearog porodičnog tipa, ukoliko nije već ranije postojao. Naime, prošireni porodični oblici u nekim su aspektima inkompatibilni s drugim osobinama razvijenih (industrijaliziranih) sredina. Čvrsta srodnička organizacija i subordiniranost kontinuiteta baštine inkompatibilni su s mobilnošću članova porodice, s otvaranjem porodice prema širem društvu, s prioritetom porodice prokreacije, s usmjerenošću porodice na vršenje samo ekspresivih funkcija i dr. Jer u industrijaliziranoj, tržišno orijentiranoj sredini, porodica ne mora više obavljati i instrumentalne funkcije (tj. ne mora proizvoditi za vlastiti život, brinuti se o ostarjelima, profesionalno socijalizirati potomke, radno se međusobno ispomagati).

¹⁹ Mendras, H.: *Sociologie de la campagne française*, Paris, P. U. F., 1965, p. 70. (Edition »Que sais-je?«)

No moglo bi izgledati da se ovom tvrdnjom potvrđuje Parsonsova hipoteza da je izolirana uža porodica jedini tip porodice koji je funkcionalan i konzistentan s industrijskom sredinom,²⁰ te da je nuklearizacija porodičnog života popratna pojava industrijalizacije i urbanizacije. Iako potvrđena u nekim stranim istraživanjima, ova je hipoteza ipak češće opovrgavana.²¹ Na primjer, Litwak tvrdi da proširena porodična organizacija postoji i u modernom društvu, te da se unatoč prostornoj pokretljivosti pojedinaca i užih porodica i dalje zadržavaju čvrsti odnosi sa srodničkom grupom.²² Dokaza o tome imamo i u našem gradu i u našem selu. Jer ne samo da u porodici u kojoj su oba roditelja zaposlena, brigu o djeci nerijetko preuzimaju srodnici (osnaženje porodice gerontacije), nego se između srodnika koji su u selu i onih koji su odselili u grad održava intenzivna razmjena dobara i usluga. Empirijski tip šire porodične organizacije sve se više po svojim obilježjima udaljuje od idealnog tipa, no on postoji i dalje, svodeći se najčešće na obrazac odnosa sa srodnicima (rezidencijalno odijeljenjima) koji čine referencijalnu grupu uže porodice. S druge strane, uža porodična organizacija može proširiti bez industrijalizacije i urbanizacije pa, razvojno gledano, nužno ne postoji kauzalni odnos između tih procesa i uže porodice. Uostalom, Sjoberg navodi da su se u predindustrijskim društvima proširene seljačke porodice reducirale na užu porodičnu organizaciju ukoliko im je zemljišni posjed bio premalen.²³ Tako je već prije industrijske revolucije u sjevernoj Evropi bio raširen uža porodična organizacija. A evropske seljačke zajednice u kojima je dominirao tip porodice-deblo poznavale su i užu porodicu koja je korelat porodice-deblo.

U našem je selu danas teško naći poljoprivrednu porodicu proširenoga idealnoga tipa,²⁴ a uža porodična organizacija još uvijek nije postao dominantnim. Čini se da ova tri idealna tipa poljoprivredne porodice istovremeno opstojaju u jugoslavenskom selu, s dominacijom uže porodice. Stoga se može izvesti pretpostavka:

Opća hipoteza 2.: U suvremenom jugoslavenskom selu istovremeno opstojaju sva tri idealna tipa poljoprivredne porodice (proširena porodica, porodica-deblo, uža porodica).

Posebna hipoteza 2.1.: Što je lokalna sredina društveno-ekonomski razvijenija, to je češći uža organizacija, a rjeđi prošireni tip porodične organizacije i obrnuto.

Epistemička korelacija: Odnos poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva, odnos broja poljoprivrednih i nepoljoprivrednih domaćinstava, te institucionalna opremljenost sela, mjera su stupnja razvijenosti lokalne sredine.

Suštinska odrednica poljoprivrednog proizvodnog sistema je sistem kulture koji nije uvjetovan u tolikoj mjeri poljoprivrednikom i njegovom

²⁰ U prilog ove hipoteze govore istraživanja Douma, W. H.: *The Family in an Urbanized Country-Side*, Bul. No. 20, Wageningen, Afdeling Sociologie en Sociographie van de Landbouwhogeschool, 1971; Koyama, T.: »Changing family structure in Japan,« in Smith, J. R. — Beardsley, R. K. (eds.): *Japanese Culture: Its Development and Characteristics*, New York, Aldine Publishing Co., 1963.

²¹ Litwak, E.: »Geographic mobility and family cohesion,« *American Sociological Review*, 25/1970, No. 3, p. 385.

²² Litwak, E.: »Geographic mobility and family cohesion,« *American Sociological Review*, 25/1970,

²³ Sjoberg, G.: *The Predindustrial City, Past and Present*, Glencoe, 1960, p. 159 *et passim*.

²⁴ No postoje relikti porodičnih zadruga u našem suvremenom selu. O tome je pisao Milovan Marković za područje Kosova, a Blaga Petroska za područje Makedonije.

porodicom koliko geografskim i prirodnim uvjetima. Poljoprivredni sistem je kompatibilan sa više sistema kultura, a poljoprivrednik se može prilagoditi prirodnoj sredini na nekoliko načina. U starom sistemu autarhične polikulture proizvodnja na porodičnom posjedu usmjerena je po prirodi stvari na ratarstvo, dok se stočarstvo javlja kao komplementarna neophodnost. Od stoke se traži prije svega radna snaga. To znači da je ovaj sistem kulture obilježen naporom porodičnog gospodarstva da uspostavi biološku ravnotežu koja osigurava plodnost zemlje — osnove za održanje porodične grupe. Nasuprot tome u sistemu poliproizvodnje usmjerene k tržištu — koja danas prevladava — ratarstvo osigurava prehranu stoci i ljudima, a stočarstvo porodični dohodak. To znači da je ratarska proizvodnja usmjerena na autokonzumnost, a stočarstvo se komercijalizira. Antinomija ovih osnovnih dvaju sistema kulture je dakle očita i suštinska.²⁵ Mijenjanje proizvodne specijalizacije i revolucija sistema predominantne kulture pretpostavlja mijenjanje porodične organizacije. Stočarstvo treba manje radne snage, a u skladu s općim tehnološkim napretkom i ratarstvo i stočarstvo se mehaniziraju, što i dalje smanjuje potrebu za velikom radnom ekipom. Proizvodnja za tržište odbacuje novčani dohodak, koji poljoprivrednoj porodici pruža veću mogućnost zadovoljavanja raznovrsnih potreba izvan porodičnog okvira. Time se gubi ekonomska uvjetovanost šire porodične organizacije.

Posebna hipoteza 2.2.: Što je proizvodnja poljoprivredne porodice više komercijalizirana, to je češći uži tip, a rjeđi prošireni tip porodične organizacije i obrnuto.

Epistemička korelacija: Odnos između vrijednosti poljoprivredne proizvodnje za porodičnu potrošnju i vrijednost za prodaju, mjera je stupnja komercijaliziranosti proizvodnje poljoprivredne porodice.

Razvojem saobraćajnica i sredstava za prijevoz te unapređenjem agronomskih mjera i njihovim širenjem u seosku sredinu, poljoprivredno se gospodarstvo može proizvodno specijalizirati na način koji mu najviše odgovara s obzirom na njegove prirodne uvjete. Osnovni činioci individualne prirode koji su pri tom od značaja jesu struktura zemljišnog posjeda, točnije gospodarstva i ekonomskog dvorišta, zatim kupovna moć domaćinstva i osposobljenost samoga individualnog proizvođača. No kao korekcija ovih individualnih činilaca djeluju određeni grupni, objektivni činioci, i to posebno blizina i razvijenost poljoprivrednog tržišta i infrastrukturna opremljenost lokalne sredine. Stoga se može pretpostaviti slijedeće:

Posebna hipoteza 2.3.: Što je lokalna sredina društveno-ekonomski razvijenija, to je proizvodnja poljoprivredne porodice više komercijalizirana.

Znatan dio individualnih gospodarstava se putem društvenih poljoprivrednih gospodarstava, a naročito poljoprivrednih zadruga, uključuje u suvremenu poljoprivrednu proizvodnju koja osigurava veći stupanj komercijaliziranosti individualne proizvodnje. Proizvodna suradnja društvenih gospodarstava s individualnim poljoprivrednim proizvođačima ima svoj ekonomski značaj (jer

²⁵ Mendras, H.: *Sociologie de la campagne française*, op. cit., p. 44—45.

obje strane u kooperaciji polaze prvenstveno od ekonomskog interesa.²⁶ Istovremeno, kooperacija je i od društvenog značaja za preobražaj poljoprivrede i sela, kao najpogodnije sredstvo povezivanja individualnih proizvođača s društvenom poljoprivredom i privredom uopće, u cilju povećanja proizvodnje, dohotka i podruštvljavanja. Budući da se kooperacijom, uz jačanje proizvodnje na društvenom sektoru, povećava i tržišnost individualnog poljoprivrednog gospodarstva, pretpostavljamo:

Posebna hipoteza 2.4.: Što je razvijenija kooperacija individualnog i društvenog sektora poljoprivrede, to je proizvodnja poljoprivredne porodice više komercijalizirana.

Kroz kooperaciju se aktivira radna snaga koja bi inače ostala nedovoljno zaposlena u uvjetima agrarne prenaseljenosti, a na drugi se način nije mogla apsorbirati. Istovremeno ima i neke sociološke implikacije: doprinosi razbijanju kolektivismu porodične grupe pri obavljanju pojedinih poljoprivrednih poslova. Nadalje, ekonomska suradnja individualnog poljoprivrednika s društvenim sektorom uvodi ga u nove odnose i priprema za preuzimanje ne samo novih proizvodnih nego i političkih i društvenih uloga koje su mu ranije bile nedostupne. Time se poljoprivrednik sve više udaljuje od klasičnog seljačkog svijeta a sve više uklapa u suvremeno društvo radnika samoupravljača. Zbog toga se smanjuje vjerojatnost da će se njegovi potomci baviti individualnom poljoprivredom, a porodično gospodarstvo reproducirati kao individualno poljoprivredno gospodarstvo u slijedećoj generaciji. Otuda slijedi:

Posebna hipoteza 2.5.: Što je razvijenija kooperacija individualnog i društvenog sektora poljoprivrede, to prije poljoprivredna porodica gubi profesionalnu stabilnost.

U našem suvremenom selu procesi tehnološkog napretka i poljoprivredne reorganizacije nastupili su naglo i neujednačeno. Stoga je izrazito naglašen proces regionalne diferencijacije seoskih sredina i poljoprivrednih porodica. Teško je, ako ne i gotovo nemoguće govoriti o poljoprivrednoj porodici u nas kao o posebnom obliku porodične organizacije, ravnomjerno zastupljenom u svim krajevima zemlje gdje za to postoje prije svega ekonomski uvjeti. S jedne strane naslijeđena heterogenost — etnička, kulturna, profesionalna, vrijednosna — poljoprivrednih zajednica, a s druge neravnomjerna agrarna evolucija ima za posljedicu da u nas danas postoji varijetet tipova porodične organizacije poljoprivrednika.

U vezi s tim se postavlja i pitanje tradicionalnosti ili suvremenosti širih porodičnih oblika. Budući da se empirijski tipovi proširene porodice i porodice-deblo rijetko poklapaju s idealnim tipovima, vjerojatno postoji niz prijelaznih oblika koji se — ovisno o tome da li su bliži idealnom tipu proširene porodice ili pak idealnom tipu uže porodice, mogu locirati na kontinuumu razgrađivanja širih u uže porodične oblike. Pravac promjena koje se

²⁶ Kooperacija ima društveno-ekonomsko opravdanje samo ako ispunjava slijedeća četiri uvjeta: 1) da upotrebom društvenih sredstava rada optimalno povećava i revolucionira poljoprivrednu proizvodnju, 2) da je u kooperativnim odnosima zastupljena pravilna raspodjela dohotka prema učešću u proizvodnji i u radu, 3) da se kroz kooperaciju ostvaruje socijalistička proširena reprodukcija, 4) da kooperacija sadrži samoupravnost u obliku asocijacije proizvođača u poljoprivredi. (Usp. Livada, S.: »Kooperacija u SR Hrvatskoj«, *Sociologija sela*, II/1964, br. 3, str. 45.)

odvijaju u idealnom tipu proširene porodice, vjerojatno se održava u slijedećim prijelaznim tipovima:²⁷

— u tradicionalnoj proširenoj porodici koja je najbliža idealnom tipu (a koju čine predstavnici nekoliko generacija), u kojoj postoji solidarna odgovornost, zajedničko stvaranje ekonomskih izvora, podložnost svih članova porodičnom patrijarhu;

— u proširenoj porodici suvremenoga društva, u kojoj se različiti stupnjevi »proširenosti« očituju kroz zajedničko stanovanje, kroz zajedničku potrošnju, zajedničko učestvovanje u proizvodnji, zajedničko donošenje proizvodnih odluka, zajednički (porodični) budžet;

— u minimalno proširenoj porodici koja se sastoji od uže porodice i roditelja jednoga od supružnika;

— u modificirano proširenoj porodici koja ne podrazumijeva zajedničko stanovanje, ali se identificira kroz znatno ispomaganje srodnika izvan uže porodične grupe;

— u proširenoj porodici kao odnošajnoj grupi u kojoj klasična obilježja uopće nisu prisutna, ali je od značaja emocionalna povezanost uži porodičnih grupa.

Ovdje treba voditi računa o još jednom elementu koji utječe na tip porodične organizacije u selu i poljoprivredi. Opće je usvojeno stanovište da je stvarna veličina porodice funkcija kategorija kao što su fertilitet, natalitet, srednje trajanje života, smrtnost, te da je proširena porodična organizacija proizvod isključivo biološke genealogije. Dosada smo nastojali razviti niz hipoteza koje govore o ekonomskoj determiniranosti oblika porodične organizacije. No osim ekonomskih i demografskih činilaca, na veličinu porodice utječe funkcija koju ima veličina porodice.

Ranije je istaknuto da širi porodični oblici nastaju agregiranjem nuklearnih jedinki koje potječu od zajedničkog pretka, pa su članovi proširene porodice u biološkom srodstvu. Otuda slijedi da jačina srodničkih odnosa slabi s biološkom, genealoškom udaljenošću. A širi oblik porodične organizacije razgrađuje se u uži smrću starije generacije, uz pretpostavku da se članovi mlađe generacije ne pridruže domaćinstvu srodnika, ili pak srodnici njihovu domaćinstvu. Međutim, to nije slučaj s obudovjelim pripadnicima starije generacije, koji nakon smrti bračnog druga (ili biološkog srodnika s kojim su živjeli u zajedničkom domaćinstvu) ostaju sami. Takav će udovac ili udovica ili napušteni poljoprivrednik nastojati da se pridruži porodici bilo kojeg patrilinearnog ili matrilinearnog biološkog srodnika, na taj način stvarajući jedan od oblika proširene porodice. Dapače, u cilju pružanja pomoći ostarjelim i napuštenim poljoprivrednicima, socijalne službe smještaju obudovjele stare poljoprivrednike koji nemaju potomke ili s njima ne žive, u porodice osoba s kojima nisu u biološkom srodstvu. Ukoliko se tokom zajedničkog života oni međusobno počinju ponašati kao biološki srodnici, zvati se bakom, djedom, kumom, bratom, sestrom i sl., tada je zbog društvenih potreba došlo do stvaranja proširene porodične organizacije. Ova srodnička i genealoška fikcija može rezultirati u društveno priznatom srodničkom odnosu,

²⁷ Castilo, G. T. — Weisblat, A. M. — Villareal, F. R.: »The concept of nuclear and extended family: an exploration of empirical referents,« *International Journal of Comparative Sociology*, IX/1968, No. 1, pp. 16—17.

bez obzira na nedostatak biološkog srodstva.²⁸ Osobe koje nisu u biološkom srodstvu na taj način fiktivno postaju članovima iste porodice, kako bi za same sebe održale kontinuitet života u porodičnom okviru. Novi, širi porodični tip rezultat je zanemarivanja ranijih bioloških i genealoških veza, te fikcijskog uspostavljanja novih koje su kompatibilne s idealnim (širim) oblikom poljoprivredne porodice. Ovdje se manipuliranjem s genealoškim činjenicama empirijski tip porodične organizacije približava idealnome tipu proširene porodice i onda kada je nestao njegov demografski *raison d'être*. Možda to više nije ni idealni porodični obrazac, ali pošto je u njemu (starije) poljoprivredno stanovništvo socijalizirano, spremno je da ga prihvati i nastavi iz društvenih i emocionalnih razloga.

Možemo zaključiti da se u suvremenim uvjetima empirijski tipovi organizacije poljoprivrednika ne poklapaju s postavljenom idealnom trihotomijom *proširena porodica — porodica-deblo — uža porodica*. Stoga je ispravije klasificirati poljoprivrednu porodicu na osnovi multidimenzionalne tipologije a ne na osnovi troćelijne kontinualne tipologije. Jer postojeći oblici porodične organizacije poljoprivrednika nisu smješteni na *jednodimenzionalnom kontinuumu* proširena porodica — porodica-deblo — uža porodica, nego se nalaze u *prostoru atributa* u kome se empirijski tipovi porodične organizacije poljoprivrednika stvaraju, žive i mijenjaju istovremeno i paralelno s tipovima porodične organizacije nepoljoprivrednika.

Summary

HYPOTHETICAL FRAMEWORK FOR STUDYING FARM FAMILIES

The farm family is the most important group in the Yugoslav village, because the agricultural areas which are privately owned, are organized into the family farms on which family members work, living exclusively or mostly from this work. Therefore the rural family is at the same time a production as well as a consumer unit, and the basic presumption of its existence is the patrimonial unity and its preservation. The private ownership of land by family groups as the basic means of production, which enables the existence of this group, defines the farm family as a production relation, which determines both the relations within the family as well as outside the family.

Thus, united and mutual dependence upon work and private (land) ownership, peasants and the land, the family and family farm, the family group and working group, the consumption and production are differential specifics of the rural family, which distinguish it from families of other professional backgrounds. From here the author presents the general presumptions relevant for analyzing farm families: 1. When patrimony is the existential basis of a family group, the individual family is an economic unit in society. 2. When his own work becomes the existential basis of each person, the individual family stops being an economic unit in society.

For developing the typology of the family organization in general, the author differentiates from three ideal types — extended family, stem family, nuclear family — which makes an one-dimensional continuum. In addition, through analytical access into the rural family as a specific, the author strives to confirm

²⁸ Poblize o ovom fenomenu vidjeti u: Fallers, L. A.: »The range of variation in actual family size. A critique of Marion Levy Jr.'s argument,« in Coale, A. J. — Fallers, L. A. — Levy, M. J., Jr. et al.: *Aspects of the Analysis of Family Structure*, Princeton, Princeton University Press, 1965, pp. 70—82.

when and with what traits the rural family approaches the ideal types. The author starts from two general hypotheses: 1. If the family is an economic unit in society, the larger structure of the family organization is more often than the nuclear structure. 2. In the modern Yugoslav village, all three ideal types of farm families exist at the same time.

Since, under modern conditions, the empirical types of farm families do not correspond with the ideal types, it is more correct to classify the agricultural family, not on the basis of a three-celled continuum, but rather on the basis of a multidimensional typology. Existing structures of family organizations of farmers are located in the space of attributes, in which they are formed, they live and change simultaneously and parallelly with the types of family organizations of non-agriculturists.

Резюме

ГИПОТЕТИЧЕСКАЯ РАМКА К ИССЛЕДОВАНИЮ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ СЕМЬИ

Сельскохозяйственная семья является самой значительной группой в югославской деревне, так как сельскохозяйственные площади в частной собственности организованы в семейные хозяйства в которых члены семьи работают и исключительно или большей частью живут именно от этой работы. Поэтому сельскохозяйственная семья одновременно и производственная и потребительская единица а основное предположение его существования заключено в единстве вотчины и его сохранении. Частная собственность на землю семейной группы как на основное средство производства которое способствует сохранению этой группы, определяет сельскохозяйственную семью как производственную отношение которым точно указаны внутрисемейные а также внесемейные отношения этой семьи.

Следовательно, единство и взаимозависимость работы и частного землевладения, семьи и семейного хозяйства, семейной группы и рабочего коллектива, потребления и производства — специфическое различие сельскохозяйственной семьи отличающее ее от семьи каждой иной профессиональной принадлежности. Вследствие этого автор приводит общие предположения существенные в анализе сельскохозяйственного семейства: 1. Когда вотчина экзистенциальная основа семейной группы, индивидуальная семья является экономической единицей в обществе. 2. Когда собственный труд становится экзистенциальной основой каждого индивида, индивидуальная семья перестает существовать как экономическая единица в обществе.

Развивая типологию семейной организации вообще автор различает три идеальные типа: — расширенная семья — семья — глава семьи — более ограниченная семья — которые представляют континуум одного измерения. В продолжении, аналитическим подходом к сельскохозяйственной семье как специфике автор пытается утвердить когда и в которых его свойствах приближается отдельным идеальным типам. При этом автор исходит от двух общих гипотез: 1. Поскольку семья экономическая единица в обществе расширенный вид семейной организации более распространен чем ограниченный вид. 2. В современной югославской деревне одновременно существуют все три идеальные типа сельскохозяйственной семьи.

Принимая во внимание что при современных условиях, эмпирические типы сельскохозяйственной семьи не совпадают с идеальными типами, более исправно не производить классификацию на основании трехчленного континуума а на основании типологии в широких размерах. Существующие виды семейной организации сельскохозяйственного населения расположены в промежутке атрибута, в котором создаются, живут и обмениваются одновременно и параллельно типами семейной организации вне сельского хозяйства.